

«QUE TODA ELLA SE TIENE POR UN CABELLO»: LA GUERRA A CATALUNYA ENTRE LA CAIGUDA DE BARCELONA I EL TRACTAT DELS PIRINEUS (1652-1659)

Àngel Casals

Universitat de Barcelona

RESUM: La recuperació de Barcelona per a la Monarquia Hispànica va marcar un punt d'inflexió. No només el 1652, cosa lògica si es té present que representava la rendició de les institucions catalanes, sinó també en la historiografia posterior. Costa d'entendre que dins el context de la guerra que enfrontava la Monarquia Hispànica amb França, el front català hagi estat tan ignorat per la historiografia, tant la nacional com la forana.

PARAULES CLAU: Barcelona, historiografia, guerra, França, Espanya, Catalunya.

Introducció

La recuperació de Barcelona per a la Monarquia Hispànica va marcar un punt d'inflexió. No sols el 1652, cosa lògica si es té present que representava la rendició de les institucions catalanes, sinó també en la historiografia posterior: «*Los historiadores de Cataluña dan una importancia tan insignificante a los seis últimos años de aquella guerra, 15653-1658, y a las invasiones de que fue objeto el país, que algunos de ellos no las comenta en el texto, sino que se reducen a registrarlas en alguna nota*». ¹ Tot i els anys passats, el comentari de Sanabre continua sent essencialment vigent. Costa d'entendre que dins el context de la guerra que enfrontava la Monarquia Hispànica amb França, el front català hagi estat tan ignorat per la historiografia, tant la nacional com la forana.

Posats a buscar-ne explicacions, la historiografia catalana ha entès que el 1652 suposa la fi del conflicte iniciat el 1640 per entrar en una categoria diferent, que no té ja a veure amb el moviment revolucionari original. Ja ho expressà així Joan Reglà, ² que bastí el paradigma neoforalista per explicar tot el període fins a la mort de Carles II el 1700. Posteriorment es produí la revaloració del fill bastard de Felip IV, Joan Josep (o simplement Joan) d'Àustria, esdevingut un personatge cabdal en la política de la Monarquia des de finals dels anys 1640 fins la seva mort el 1679, protagonista de la rendició de Barcelona i de les negociacions entre les institucions del país i la Monarquia, a més de virrei fins al 1656. Sota la influència de les idees de Reglà –encara que per revisar-les– i sobre la nova importància que adquirí Joan d'Àustria, Fernando Sánchez Marcos va fer el seu treball d'investigació que, centrat en la dialèctica Catalunya-Govern Central (com ell li diu) va prioritzar les qüestions polítiques a les militars, que ocupen una part petita de la seva obra. ³ La publicació dels Dietaris de la Generalitat tampoc no va aportar gaire informació nova sobre la continuació de la guerra atès el discret paper exercit per la Generalitat en aquells anys, preocupada a salvar allò que fos possible després de la rendició de Barcelona. ⁴ En l'obra més recent sobre el període, els anys de la nostra cronologia també queden reduïts a unes poques pàgines, tot i que, possiblement, siguin de les més suggerents a escala interpretativa. ⁵

En l'àmbit espanyol, el floriment de la història militar de la darrera dècada i el procés de revisió de l'anomenada «decadència» no ha aportat gran cosa a la qüestió de la guerra a Catalunya. ⁶ Per tant, podem dir que, malgrat que els trets generals són tractats en diverses obres, continua faltant encara un estudi detallat de tot el període.

1. Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña*, Barcelona: RALB, 1956, p. 573.

2. Joan REGLÀ, *Els virreis de Catalunya*, Barcelona, 1980 (4a), p. 119.

3. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona, 1983.

4. DIETARIS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA. (DGC) Vol. VI Pròleg d'Agustí ALCOBERRÓ, Barcelona, 2000. DIETARIS DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA (DGC). Vol. VII. Pròleg de Josep M. TORRAS, Barcelona, 2002. Val a dir que hi ha més informació relativa a la qüestió militar en el volum VII.

5. Xavier TORRES, *La Guerra dels Segadors*, Vic-Lleida: Eumo-Pagès, 2006, p. 258-279.

6. Per no fer una llista exhaustiva, remeto a un títol recent que recull gairebé totes les aportacions dels darrers anys. Enrique MARTÍNEZ RUIZ, *Los soldados del rey. Los ejércitos de la Monarquía Hispánica (1480-1700)*, Madrid: Actas, 2008.

Els recursos materials

«Considerando lo mucho que conviene y engrossando al exercito de Cataluña con número de infantería y cavallería assí para la conservación del Principado de Cataluña como para la recuperación de las plazas del condado de Rosellón».⁷ Aquestes eren les intencions de Felip IV per al començament de la campanya del 1653. Motius per l'optimisme no faltaven: la Fronda havia permès capgirar una guerra que anava camí del desastre i en aquells moments la revoltada Bordeus obligava Mazzarino a distreure una part del seu exèrcit. Però finalment hi hauria més intenció que realitat atesa la situació a Catalunya. L'exèrcit que havia ocupat Barcelona el 1652 s'havia pràcticament desfet i caldria aixecar-lo de nou si realment es volia no sols conservar el Principat, com es deia, sinó fins i tot recuperar el Rosselló. Desgraciadament, la realitat no va estar mai a l'alçada de les ambiciosos paraules del monarca. Exhausta econòmicament i amb recursos militars limitats –si més no pel que fa a tropes de qualitat–, Madrid havia de fiar-se en bona mesura de les lleves que podia alçar a Castella i d'algunes aportacions provinents d'Itàlia sense oblidar, és clar, les que la mateixa Catalunya i els altres regnes de la Corona d'Aragó podien fer.

Des del 1642 la Monarquia Hispànica havia fonamentat bona part dels seus recursos pel front català en lleves fetes a Castella i les «*milicias provinciales*».⁸ Aquestes havien de proporcionar 8000 homes anuals, encara que fins al 1652, a la pràctica mai no van arribar a 4000.⁹ La raó era la possibilitat que tenien les poblacions cridades de formar la lleva per diners. La distribució per al 1653, que es mantindria sense pràcticament variacions fins al 1658 era la següent:¹⁰

LLEVES DE LES MILÍCIES, 1653

Lloc	Soldats
Madrid	534
Valladolid	650
Salamanca	278
Granada	667
Guadalakara	277
Conca i Huete	360
Molina-Sòria-Afreds	333
Màlaga	130
Segòvia	350
Múrcia-Chinchilla-Albacete i M.	467
Jaén	700
S. Juan, Calatrava, Montiel, C.	400
Burgos, Rioja, 7 Merindades	532
Sevilla	278
Toledo i Ocaña	657
Còrdova	1.000
Total	7.613

La possibilitat de formar la lleva per diners a 50 ducats per soldat i les nombroses desercions fa difícil¹¹ establir la xifra exacta d'homes que finalment arribaven al front i encara els que arribaven eren gent sense gaire capacitat militar, com es denunciava de manera repetida.¹² D'una banda, perquè les composicions no es pagaven. En el cas de Carmona, per exemple, des del 1647 no havia pagat ni cinc de les composicions ni tampoc hi havia enviat ningú. D'altra banda, a més de les milícies, altres zones feien «*tercios*» o companyies de soldats voluntaris. Era el cas de Navarra, que cada any llevava un «*tercio*» de 500 homes,¹³ Lleó havia estat fent el mateix des del 1646, però des del 1649 la falta de gent va fer que se substituís el servei per 12.000 ducats anuals a canvi de mantenir un «*tercio*» amb el seu nom i nomenar els oficials.

Quants homes servien efectivament a Catalunya? No hi ha, encara, xifres tancades. Però la previsió per la campanya de 1654, que mai no es va arribar a complir del tot, demostra la modèstia dels recursos. Es preveien dos «*tercios*» d'italians, de valons, d'alemanys i d'irlandesos, tres d'espanyols i un de Navarra, Aragó, València i

7. Archivo General de Simancas (AGS): Guerra y Marina. Llibre 237. 7 de març de 1653. Fol. 79r.

8. Raquel CAMARERO PASCUAL, *La guerra de recuperación de Cataluña, 1640-1652*, Valladolid, 2007. Tesi doctoral inèdita.

9. Raquel CAMARERO PASCUAL, Op cit., p. 382-83.

10. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 79r-83g.

11. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. 2 de febrer de 1656. Fol. 157r.-157v.

12. AGS: Guerra y Marina. Llibre 243. Fol. 13v.-14r.

13. Però les xifres de reclutats en origen poc tenen a veure amb les de destinació. El 1654, de Navarra a Lleida havien desertat més de 300 homes. AGS: Guerra y Marina. Llibre 254. Fols. 53v.-54v.

Mallorca.¹⁴ Cal afegir el «tercio» de Barcelona i el de la Generalitat. En total, 17 «tercios» d'infanteria que si haguessin estat sencers –cosa més que improbable– haurien sumat 8500 homes, més 1200 cavalls provinents d'Andalusia i Madrid. També caldria afegir-hi les mobilitzacions de les poblacions catalanes. Però hauríem encara de restar les guarnicions permanents establertes en llocs com Barcelona, Lleida, Balaguer, Flix, Girona, Castelló d'Empúries, Vic, etc. Per exemple, les tropes aragoneses havien de fer-se càrrec de les guarnicions de Fraga, Lleida, Balaguer, Flix i les de Ribagorça, i les de València de Miravet i Tortosa.¹⁵ Aquell any, els francesos van prendre Puigcerdà, que tenia una guarnició de 2000 soldats i Joan d'Àustria només va poder encapçalar una tropa de 1500 soldats trets de les galeres de Nàpols i el «tercio» de Barcelona.¹⁶ Entre el que es disposava a Madrid i la realitat hi havia una dramàtica diferència.

La situació encara s'agreuà des del 1656: la guerra amb Anglaterra va suposar reduir encara més uns recursos de per si molt limitats. A l'octubre, la flota americana va ser capturada pels anglesos, i el 1657 i el 1658 no van arribar recursos americans. A la minva que això suposà en la tramesa de recursos a Catalunya caldria afegir que es van haver de desviar de Catalunya a les illes: a Maó es va enviar armament des de Barcelona al maig del 1656,¹⁷ i es va plantejar enviar-hi soldats.

Les aportacions dels altres regnes peninsulars no es van limitar a enviar homes o recursos. Fins i tot van haver de cooperar en els allotjaments. L'hivern de 1654-55 es van allotjar soldats a Aragó, València i Navarra.¹⁸ Es va arribar a portar cavalleria a llocs tan llunyans com Alacant i Oriola.¹⁹ L'any següent, de 3500 soldats de cavalleria, 1500 es van allotjar al país, però la resta es van repartir portant-ne 600 a Aragó, 250 a València, 350 a Navarra, i els altres 800 a Castella (entre Sigüenza, Molina i Conca).²⁰

En recursos materials les coses estaven igual, si no pitjor, que les lleves. Novament una recerca desesperada de matèries i assentistes, tots ibèrics, per cobrir les necessitats d'un exèrcit massa forçat a moure's entre la precarietat i la indigència. La darrera remesa d'armes important feta d'una sola vegada va ser a finals del 1652, tot just presa Barcelona, quan van arribar 10.500 arcabussos i 500 mosquets provinents de Plasencia.²¹ En tot el 1653 van arribar a Catalunya 21.500 armes, 500 arnesos i 22.500 instruments de gastadors,²² però des de llavors les trameses de material van començar a minvar. D'Andalusia s'anava enviant plom i des de Castella, pólvora però en quantitats cada cop més irregulars²³ i el 1657 només arribaven ja des de Aragó i Navarra, ja que sembla que la castellana començava a desviar-se cap a Portugal.²⁴

Cal tenir present que dels recursos de l'exèrcit sortien també les racions de munició i les pensions de manteniment per a sectors de la població i exiliats. El veedor Juan de Aguerri recordava, el 8 de maig de 1653, que de les racions de pa de l'exèrcit se'n lliuraven 1007 per als habitants i religiosos de Tortosa, situació que considerava sagnant quan la guarnició portava 18 mesos sense cobrar.²⁵ Joan d'Àustria preveia per a la campanya de 1653 que en vuit mesos es gastarien 62.750 fanegues de blat i 90.750 de civada i que la meitat d'aquesta quantitat vindria d'Itàlia i l'altra meitat, d'Espanya.²⁶ És clar que preveure era una cosa i aplicar-la, una altra de ben diferent. Sovint els assentistes no podien assumir els seus compromisos, ja fos perquè els venia gran servir l'exèrcit, ja fos perquè esgotaven el seu capital abans d'haver cobrat de la monarquia. En el primer cas, l'aragonès José Tudela, mercader de Saragossa, que va tenir molts problemes per complir la demanda de 2700 vestits de munició per a l'exèrcit, que havia de lliurar el Nadal del 1653 i que un mes després encara no havia fet cap tramesa.²⁷

El 1655 els problemes d'aprovisionament van augmentar. Pel que fa al cereal, la monarquia ja no disposava de capacitat per treure'n més de Castella com fins aleshores i es plantejà la possibilitat de cercar nous assentistes o bé de Catalunya o d'altres regnes de la Corona d'Aragó.²⁸ Va ser difícil, perquè l'únic que estava disposat a assumir-ho era un aragonès, Juan Francisco Romeu, que demostrava la poca fe que tenia en la solvència de la monarquia en plantejar les seves condicions: oferia 24 unces de pa a 9 diners i 3 almudes de civada per cavalls per un ral i mig de plata. La condició que posava era cobrar tres mesos per endavant i, és clar, en plata. Com que

14. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 198.

15. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 70v.-71v.

16. Miquel PARETS, *Sucesos particulares de Cataluña, desde el año 1626 hasta el de 1660*. Manuscrit. Fol. 487r. (BC...)

17. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 205r.

18. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 51r.-51v.

19. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 213r.-213v.

20. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 263r.

21. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 68v.-69v.

22. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 1.

23. Es poden anar resseguint les diverses quantitats i la seva cronologia a AGS: Guerra y Marina. Llibre 245.

24. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 66. I encara en quantitats petites, 200 quintals de Saragossa i 200 de Navarra.

25. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 104.

26. AGS: Guerra y Marina. Llibre 347. Fol. 120.

27. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 159.

28. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 145v.-146r. 22 de desembre de 1655.

no es podien acceptar, es va decidir continuar amb el navarrès Pedro de Aguerri, que ja operava a Catalunya des d'abans de la caiguda de Barcelona i que no exigia cobrar per endavant,²⁹ tot i que era més insegur pel que feia als lliuraments³⁰ i l'any 1657 va tallar el subministrament per falta de diners, cosa que obligà el virrei Mortara a confiscar-li el que tenia emmagatzemat a Tortosa,³¹ tot i que el reprengué el 1658 però per la via de comprar cereal als catalans obligant-los que li venguessin als preus del 1648 amb l'aprovació de Felip IV.³²

El 1656 no hi havia diners per mantenir l'*asiento* de carruatges i transport per a l'artilleria que proporcionava Martín de la Fuente, sembla que també aragonès, per la qual cosa es renuncià a mantenir-lo i, si calia alguna urgència, s'havien de llogar mules catalanes.³³

Les diverses campanyes: entre la desgana i la impotència

Una revisió de les diverses campanyes dutes a terme entre el 1653 i el 1659 presenta un seguit d'elements comuns que mouen a més d'una reflexió. Totes les campanyes tenen un guió comú: invasió per part francesa des de l'Empordà –aprofitant la possessió de Roses– fins a Girona o, a tot estirar, Hostalric; la major part de les campanyes no tenia cap objectiu estratègic clar. Els anys 1653 i 1654 sí que hi havia objectius prou evidents: Girona i, sembla, Barcelona. Però des de llavors el màxim interès francès semblava el de consolidar la seva presència a la zona nord del Principat, amb l'ocupació del Conflent i tota la Cerdanya el 1655 i presència en el Solsonès, el Ripollès i la Garrotxa fins a Osona. Els recursos emprats eren sempre rotundament superiors als de l'enemic espanyol, que, per falta de recursos i d'una estratègia clara per usar-los, es limitava a mantenir posicions o contraatacar en els moments de retirada francesa.

L'any 1653, malgrat la grandiloqüència de Felip IV en les seves intencions, Joan d'Àustria no sols no va poder avançar, sinó que es demostrà que el control sobre el territori ocupat encara resultava precari. A la primavera esclatà una revolta profrancesa en poblacions del Ripollès i la Garrotxa que s'anà estenent prenent Olot, Berga, Ripoll i amenaçant Vic. Es van atacar els soldats hispans i els oficials reials,³⁴ i el més significatiu va ser el cas d'Olot, on va ser assassinat el jutge de l'Audiència Josep Reart. La situació d'aquesta vila era tan malaguanyada com la de tantes altres de Catalunya, havia hagut d'acceptar allotjaments i l'actuació dels miquelets i, després de lliurar-se a aquells, va ser castigada amb la tramesa de 1500 soldats per allotjar-se i, després, s'hi va deixar una guarnició de 435 infants i 200 cavalls «*para mortificar aquellos naturales y hacer oppósito a los amotinados*».³⁵ Encara cent miquelets van realitzar una nova temptativa d'ocupar la població al febrer del 1654, però aquesta vegada van ser rebutjats i empaitats fins al Rosselló per gent de la vila i soldats.³⁶

Per demostrar la seva fidelitat, els diputats van crear una novena per condemnar la revolta del juny del 1653 i obeir la petició de Joan d'Àustria d'enviar tropes a la zona, concretament sis-cents homes, que van actuar tant a la Garrotxa com a l'Empordà.³⁷

Aquell primer any de retorn a la cleda de Felip IV va resultar més complicat del que podria semblar, perquè en paral·lel als fets explicats, es produí una ofensiva francesa per l'Empordà que arribà a posar setge a Girona el 12 de juliol i va fer avançar algunes tropes fins al Vallès, sembla que esperant algun brot subversiu en la mateixa Barcelona que no es produí. Mentrestant els reforços liderats pel mateix Joan d'Àustria van aconseguir aixecar el setge el 23 de setembre de 1653.³⁸

El que cal destacar d'aquella campanya és el protagonisme que van tenir els catalans partidaris de França. Pel que fa a la zona de «la Muntanya», l'actuació dels miquelets bé que ho testimonia. A l'Empordà, tant Josep Margarit com Josep d'Ardena hi van tenir un paper destacat. A més, just la vigília del començament del setge francès, els cònsols de Girona havien enviat una llarga relació a Felip IV, on li explicaven la situació d'indigència de l'exèrcit i els abusos dels allotjaments i la poca eficàcia defensiva que havia demostrat fins aleshores.³⁹ Certament, es van extreure conseqüències dels fets d'aquell estiu.

Durant l'any 1654, a més de la defensa contra els atacs francesos, es va fer una intensíssima repressió en tot el territori contra els considerats «mal afectes» i els miquelets. A Girona, el veguer Francesc Duran i Descatllar va

29. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 167. 25 de febrer de 1656.

30. Tenia fet un *asiento* per proveir de cereals Catalunya per valor de cent deu mil rals de vuit i la seva garantia de cobrament eren un censos fets a Pamplona per valor de 174.000 escuts. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 154.

31. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 111.

32. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 243.

33. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 260.

34. Xavier TORRES, Op. cit., p. 274.

35. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 307. Doc. 26/4. 25 de desembre de 1653.

36. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 313. Doc. 28/4.

37. DG: Vol. vi, p. 565-567.

38. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, Op. cit., p. 78.

39. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 305. Doc. 9/2.

brebre poders i tropes de Joan d'Àustria al gener del 1654 per cercar i castigar tots els de la zona de Girona, perquè es considerava que l'atac francès comptava amb complicitats a la ciutat.⁴⁰ No anava gaire errat quan al setembre de 1653, Bernat Valancas, ciutadà gironí enviat a cercar queviures per la ciutat, va ser agafat per miquelets a Canet.⁴¹

Però la prova més fefaent vingué a l'abril del 1654. Com en els millors temps del bandolerisme, Joan d'Àustria va fer una *Instrucció general de la Audiencia que han de salir por el Principado a la persecución de Miqueletes*. Quatre jutges van ser enviats a altres tantes parts de Catalunya: Josep Martí a Moià, per des d'allà fer la tasca de persecució dels miquelets a la zona que anava des de Manresa i la seva vegueria fins al Vallès Occidental; Joan Cellers faria el mateix des de Sant Celoni cobrint tota la zona que anava des del comtat de Cabrera fins al Vallès Oriental; Francesc de Llunes havia d'actuar des de Vic en aquella vegueria fins al coll de Grau al Lluçanès i, finalment, Miquel Pallarès aplegaria des de Girona tota la zona que comprenia fins a la vall d'Hòstoles, la més poblada per miquelets, segons la instrucció. Fem notar que es defineix la zona de la Catalunya Vella com aquella per on es movien els revoltats i també, com que no es van prendre mesures similars a la zona de Tarragonès, les Terres de l'Ebre i les Terres de Ponent, la Catalunya Nova.

Com en els vells temps del bandolerisme, els jutges anaven de manera secreta, ja que la seva missió declarada era preparar els allotjaments, però els assignaven tropes de cavalleria i poders suficients per compondre, condemnar i executar les penes en un intent d'evitar tant com fos possible processos llargs o bé que s'haguessin de celebrar a Barcelona.⁴²

En el seu informe, Joan Cellers va esmentar set caps miquelets penjats i dos de compostats i que havia netejat les compromeses rutes de comunicació entre Girona i Barcelona.⁴³ És l'únic dels informes trobats, però cal recordar que a l'agost del 1654 les comunicacions entre Barcelona i Vic van ser tallades pels miquelets a l'alçada de l'estret del Congost.⁴⁴

La campanya del 1654 va ser, amb diferència, la més adversa per a Joan d'Àustria en els seus anys a Catalunya. La falta de recursos decantava la balança cap als francesos, que van donar diversos cops, tots amb èxit fins al final de l'estiu: al gener havien ocupat Castell Lleó i dominaven la Vall d'Aran. Al juny, un exèrcit de 1500 cavalls i 4000 infants rendia Vilafranca de Conflent després d'un setge de vint dies que va aniquilar la guarnició. Amb la caiguda de Vilafranca i, de retruc, de tot el Conflent, el camí cap a la Cerdanya restava obert i Puigcerdà esdevenia el centre de la resistència.

Incapaç de plantar cara al gruix de les tropes enemigues, Joan d'Àustria va decidir quedar-se a Barcelona i des d'allà dirigir tot un seguit de maniobres de distracció en els passos del Rosselló i simular la preparació d'un atac sobre Roses. Aconseguí frenar l'avenç francès sobre la Cerdanya atès que l'exèrcit va haver de girar cua cap a l'Empordà, però deixà novament Castelló d'Empúries i Girona –úniques places fortes que es controlaven– en situació compromesa.

Els francesos van aprofitar la passivitat per anar avançant cap al sud amb 4000 infants i 4000 cavalls: Hostalric i Sant Celoni van ser ultrapassades sense que hi hagués cap intent d'ocupar-les i al mateix ritme les tropes de Joan d'Àustria anaven reculant: de Blanes, Sant Feliu de Guíxols i el Maresme cap a Barcelona per por a un setge, i només es pogué crear un cordó de resistència a Mataró, la Roca i Granollers. Però això no evità que avantguardes arribessin fins a Montcada i causessin el pànic entre els habitants del Pla, que corrien a refugiar-se a la capital.

Una nova temptativa frustrada d'alçar Barcelona? Sorpren novament la manca de continuïtat de les ofensives gal·les. Perquè es van retirar després d'assegurar Roses i van reprendre el seu objectiu original, Puigcerdà. A Barcelona, la notícia de la seva caiguda arribà el 24 d'octubre, el dia abans que el fill de Felip IV sortís de Barcelona amb 1500 homes provinents de les galeres i 500 de lleua de Barcelona. Tan forta va ser la commoció que causà la derrota, ja que en la defensa de Puigcerdà s'havien invertit dos mil soldats, que el «tercio» de Barcelona que dirigia Josep de Pinós va estar a punt de no sortir en campanya.

Però els francesos no es van quedar quiets: van començar a baixar i ocupar la Seu d'Urgell, Berga, Camprodon i Ripoll sense trobar obstacles i, fins i tot, amb l'aquiescència de les poblacions. Només Vic, com en altres anys tornaria a succeir, va servir per frenar l'avenç francès controlat a distància per Joan d'Àustria.⁴⁵

La raó de la passivitat hispana no és altra que la manca de recursos. En plena ofensiva francesa, Joan d'Àustria escrivia al seu pare passant revista a les tropes disponibles en les guarnicions: 1000 homes útils a Barcelona, igual que a Girona, i a Hostalric dels 700 teòrics només en quedaven vint, per la qual cosa havia enviat 140

40. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 408. Doc. s/f.

41. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 408. Doc. s/f.

42. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 504. Doc. s/f.

43. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 504. Doc. s/f.

44. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, Op. cit., p. 83.

45. Per a la reconstrucció dels esdeveniments, hem seguit: Josep SANABRE, Op. cit., que considera que les intencions dels francesos eren les d'ocupar també Hostalric i Vic, a més de Girona i Palamós, per poder encarar l'any següent el setge de Barcelona. També, Miquel PARETS, Op. cit., fols. 479-490.

homes més. L'altra única guarnició amb xifres dignes de consideració era Tarragona, amb 200 soldats.⁴⁶ En el camp, sumant les tropes de les galeres, els «tercios» de Barcelona i la Generalitat i els de València i Aragó, i altres lleves locals i sometents, a més de l'exèrcit reial, no arribaven a sis mil els soldats de què podia disposar.

L'any següent es va mantenir la constant dels anys anteriors: els francesos es posaven en moviment abans mentre que els hispànics es resignaven a mantenir posicions. El resultat va ser la caiguda de Cadaqués i Castelló d'Empúries i la derrota en camp obert el 19 de juliol de les tropes enviades com a reforç des de Barcelona.

Per la banda central, Solsona va ser ocupada pels francesos el mes de juliol, amb el vistiplau de la població i, tot i la ràpida contraofensiva hispana, no va ser recuperada fins al 19 de desembre del mateix any. El càstig va ser duríssim. Va ser lliurada al saqueig durant un dia i una nit, amb el mateix virrei a la vila. Com que la força militar no era l'únic recurs a què es podia recórrer, Joan d'Àustria va encarregar a Josep de Pinós la recuperació de Berga, tot aprofitant l'ascendent de la família a la zona. Amb 400 infants i 50 cavalls, el 19 de setembre sortia de Vic amb aquest objectiu.

Però si bé Berga va ser finalment ocupada, ho va ser amb la resistència dels habitants de la població, ja que va haver de ser presa i saquejada, i es mantingué ja en el cantó hispànic malgrat l'intent de Josep d'Ardena de recuperar-la poc després.

El 1656 va transcórrer sota la influència de la declaració de guerra de Cromwell, veritable estocada a les esperances hispanes i de les converses que van mantenir a Madrid Lionne i Luis de Haro, en les quals, tot i tancar-se sense acord, quedava ja acordada la renúncia del Rosselló. Per això no hi va haver campanya digna de tal nom. És també l'any en què sembla que el front català començà a esdevenir secundari. Ho evidencia la substitució de Joan d'Àustria a la fi del seu trienni com a virrei. A part de raons d'ordre intern en el govern dels Països Baixos, la diferència de recursos entre l'un i l'altre territori eren més que notables. Si a Catalunya mai no va poder disposar de més de deu mil homes entre guarnicions i tropes de campanya, a Flandes comptaria en arribar de vuitanta mil soldats⁴⁷ a 33.000,⁴⁸ xifra que, d'altra banda, deixa ben palès el grau d'importància que per a la Monarquia tenia l'un i l'altre front.

De manera discreta, gairebé secreta, es van començar a desviar recursos de Catalunya cap a un altre escenari fins aleshores pràcticament oblidat: Portugal. El 1657 part de la cavalleria allotjada a Castella ja no tornaria al Principat, sinó que aniria cap a Extremadura,⁴⁹ i al març del 1657 pràcticament totes les lleves de Castella aniria a engreixar el famèlic exèrcit de Portugal:

Y respecto que lo más de Andalucía y Castilla la Vieja se muebe para la guerra de Portugal que en el Reyno de Toledo, Madrid y su tierra se están levantando dos tercios de infanteria para el mismo efecto, que en la Alcarria, Cuenca y Huete y parte de la Mancha tienen alojamientos de cavalleria y que todos estos partidos están incapaces de sacar gente para otras partes se considera que para lo de Cataluña queda sólo el recurso de las levas que se pueden hazer en Burgos y su Tierra el Baston de las quatro villas, tierra de Rioja, Soria y Sigüenza.⁵⁰

El virrei marquès de Mortara era dolorosament conscient que la política de Felip IV a Catalunya era ja, de manera oberta per a tothom, menys per als catalans, la de la simple defensa de les posicions a l'espera d'una pau que es considerava, malgrat tot, propera i a Madrid semblava sonar l'hora de desplaçar definitivament els rebels Bragança del tron de Lisboa:

Bien veo que la guerra de Portugal lo a de arrastrar todo pero se deve considerar que ésto será mucho más sensible para la monarquía porque si franceses tienen aquí buenos sucesos ayudados de los ingleses como los pueden esperar habiendo tan cortas fuerças para esta defensa no ay duda que continuarán la guerra asta conseguir el fin que pueden desear que más consiguiendo los progresos que van teniendo en Flandes adonde no an menester cargar con mayores refuerços pues con los que tienen en aquellos estados están tanto más superiores a nuestras fuerças y la guerra de Portugal no parece que puede subsistir porque el esfuerço que an hecho este año los portugueses no le podrán hazer el que viene porque no tienen sustancia para ello (...) y este discurso no solamente es mío, sino de todos los cavos deste ejército que los tiene aquí Su Magestad muy buenos.⁵¹

46. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 304. Doc. 76/1.

47. Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ, *Don Juan José de Austria en la Monarquía Hispánica. Entre la política, el poder y la intriga*, Madrid: 2007, p. 188. La xifra que dona és exagerada, possiblement s'acostarien als 50.000 soldats, però amb tot, no desvirtuen la conclusió entre l'una i l'altra zona.

48. Miguel Ángel ECHEVARRÍA BACIGALUPE, «El ejército de Flandes en la etapa final del régimen español (1659-1713)», a Enrique GARCIA HERNÁN, Davide MAFFI (ed.), *Guerra y sociedad en la Monarquía Hispánica*, Madrid: Ed. Laberinto-CSIC-Mapfre, 2006. Vol. I, p. 558.

49. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 39r.

50. AGS: Guerra y Marina. Llibre 243. Fol. 208r-208v.

51. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 312. Doc. 40/3. 6 d'agost de 1658.

No és casualitat, doncs, que la primera campanya digna de tal nom en la guerra portuguesa fos la del 1657, encara que tots els historiadors consideren que en termes militars no es pot parlar pròpiament de front actiu fins després del 1660.⁵²

També Mazzarino començava a desentendre's del front català per concentrar els recursos a Flandes.⁵³ Curiosament, és aquell any que es produeix la darrera i més perillosa ofensiva francesa. Al maig havia fracassat un intent hispà de prendre la Seu d'Urgell i Olot va poder ser recuperada efimerament, preludi d'una nova internada francesa per l'Empordà que novament va baixar cap a Barcelona portant en el seu comandament l'infatigable Josep de Margarit i Biure, que aprofità per ocupar Blanes i fer-se jurar com a marquès d'Aitona pels seus habitants.

Pel que sembla, Mortara no va poder reunir més de 3000 homes entre infanteria i cavalleria davant els 7000 de què disposaven els francesos. Per tant, i com el 1654, les tropes es van anar enretirant progressivament, mentre que els francesos arribaven a Granollers i els miquelets feien incursions fins a Sant Jeroni de la Murtra.

El pessimisme en el bàndol hispànic era intens. A Barcelona arribaven files de gent que ho abandonaven tot fugint dels francesos. Però més que la inferioritat militar, el que més amoïnava al virrei era l'actitud catalana davant de l'ofensiva, ja que els francesos eren ben rebuts arreu: «y que no cesa Margarit de predicar que solo viene a librarlos de la dura opresión de los castellanos». I fins i tot dins de la capital, els exiliats rossellonesos, aquells que sempre s'havia considerat la darrera força de xoc confiant en el seu odi vers el francès, semblaven haver canviat els seus sentiments: «porque éstos, cansados de tanta miseria y imposibilitados de volver a sus casas, antes desean que Barzelona de al traste que lo impedirán, juzgando éste por único medio de su quietud».⁵⁴ I la resta de la població de la ciutat, encara que fidel, també alimentava desafectes: «no faltó quien habló alto y todo se ba averiguando y de lo que resulte dará cuenta a V. Md.».

De la resta del país poc podia esperar, segons ell mateix:

El país por donde el enemigo bino(sic) marchando la flaqueza en que nos hallávamos le fue todo dando la obediencia proveyéndole de biveres sin tomar en toda la costa de la marina ni el Balles(sic) un hombre tan sólo las armas contra él.

Només la Plana de Vic, com durant tota la guerra, va fer-li clarament costat:

hubiera sucedido lo mismo a no haver yo anticipado 400 hombres de los naturales muy afectos al servicio de V.Md. y por quanto un labrador muy honrrado que se llama Sesimon (sic) casadeball (...) y obligó a los lugares dellas que tomaran las armas contra el enemigo (...) y los lugares de la Plana como fue çentellas y otros donde no podía allarse este hombre dieron la ovediençia al enemigo y le contribuyeron con granos. Y todo el demás pays del Llobregat a Lérida que es el Campo de Urgel y la sagarra y el campo de Tarragona a donde el enemigo no llegó, estava muy dispuesto assí llegase presentarle la obediencia y juzgando que llegaría ya no ovedecían las órdenes.⁵⁵

Possiblement, allò que podríem batejar com la «crisi del 1657» no s'ha d'interpretar com un canvi en l'opinió catalana en favor dels francesos com el 1640. Certament, hi havia territoris clarament francòfils, però creiem que el que expressaren els catalans aquell estiu del 1657 era el profund disgust, el cansament d'una guerra que semblava no tenir final i davant de la qual s'acceptava ja qualsevol desenllaç, sempre que fos ràpid.

Per què un atac tan intens en un any en què semblava que Catalunya estava destinada a passar a segon terme? No podem donar una resposta sobre documents, però sí apuntar un parell d'hipòtesis. Possiblement, Margarit i els altres exiliats eren conscients que el seu temps s'acabava i van empènyer cap a una nova ofensiva que esperaven definitiva. I els comandants francesos, menys controlats per París del que poguéis semblar i, segurament, amb interessos particulars també a la guerra, van acceptar secundar-la.⁵⁶

El 1658, amb Roses clarament en poder dels francesos, totes les hostilitats es van reduir a l'ocupació de Camprodon per les forces hispàniques, en aquesta ocasió amb molts voluntaris catalans i la derrota posterior dels reforços francesos enviats a la vila. Però aquella victòria no podia amagar la situació real de l'exèrcit. Segons Mortara, tan sols havia pogut aplegar 2000 cavalls i 800 homes d'infanteria –els francesos havien posat en cam-

52. Enrique MARTÍNEZ RUIZ, *Los soldados del rey...*, p. 411.

53. Josep SANABRE, *Op. cit.*, p. 571.

54. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 405. Doc. s/f.

55. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 312. Doc. 76/8.

56. David PARROT, «France's War against the Habsburgs, 1624-1659: the Politics of Military Failure», a Enrique GARCIA HERNÁN, Davide MAFFI (ed.), *Guerra y sociedad...*, vol. 1, p. 31-48.

panya cinc vegades més— i en una situació més que precària sense carruatges, ni queviures, ni artilleria: «*Y que todos los oficiales y soldados van disgustadísimos, porque están miserables, habiendo sido menester dar çapas de munición a los capitanes vivos de infantería*».57

La treva signada pels contendents va arribar el 25 de maig de 1659 a Barcelona. Malgrat que no hi va haver episodis bèl·lics, sí una tensió important, especialment per part del marquès de Mortara, l'exèrcit del qual havia anat disminuint fins a desfer-se pràcticament, mentre que els francesos durant l'estiu van allotjar tropes al Rosselló i el mes de setembre a l'Empordà malgrat la treva i: «*que no podía alojar en aquel País que es de Su Majestad*».58

Hi ha un seguit d'elements que cal tenir presents per entendre l'evolució de la guerra. Per part espanyola les contraofensives llançades eren, sovint, operacions de represàlia contra poblacions que s'havien demostrat partidàries de França. El cas més terrible va ser el de Solsona. S'havia lliurat voluntàriament als francesos al juliol del 1655 i no va ser recuperada per Joan d'Àustria fins al 7 de desembre. Posteriorment, se li van arrabassar els privilegis municipals i fins i tot es va plantejar traslladar-hi la seu episcopal.⁵⁹ Però no va ser l'únic cas: Berga o Manlleu, per exemple, van demostrar una preocupant tebior en la seva fidelitat a Felip IV, encara que no arribessin als extrems de Solsona. I Blanes va ser castigada amb l'allotjament de tot l'exèrcit del marquès de Mortara el 1657 durant la tardor per haver jurat Josep de Margarit com a marquès d'Aitona sense resistir-se.⁶⁰

Hi ha un element que, sens dubte, va pesar molt en l'evolució de la guerra i va ser l'evolució de les converses iniciades entre les dues monarquies. Com és ben sabut, ja des del 1647 el govern hispànic havia ofert el Rosselló a França i en els contactes posteriors del 1649 i el 1650 s'havia refermat la proposta. Només el 1653, com a fruit del prodigiós 1652 de les armes hispàniques, sembla haver-hi una certa confiança en una possible recuperació de tot Catalunya. Però de fet el «tema català» s'havia tancat pràcticament en les converses del 1656 a Madrid, on quedava clar que el Rosselló quedaria en mans franceses i es mantenia la discrepància sobre Roses i el recentment ocupat Conflent.⁶¹ Per les consultes fetes durant les converses de l'illa dels Faisans, resulta clar que els termes en què es discutia sobre Catalunya eren sabuts pel Consell d'Aragó i el virrei marquès de Mortara des del 1656 com a mínim, cosa que permet entendre una mica més que no sols les mancances materials frenaven qualsevol intent espanyol de fer alguna ofensiva durant la guerra.⁶² Però és igualment cert que les autoritats reials van mantenir sempre oficialment que l'objectiu final era la recuperació del Rosselló. Mario Cases, d'Arles, va rebre el títol de burgès de Perpinyà el 1654,⁶³ igual que Domènec Canal, de Puigcerdà.⁶⁴

Més enllà de les batalles: les conseqüències de la guerra en el país

Obviem parlar aquí de les conseqüències polítiques de la reincorporació de Catalunya, atès que són prou conegudes gràcies a diversos autors. Cal assenyalar que les noves autoritats van tenir clar des d'un primer moment que la consolidació del domini hispànic tenia tres condicions imprescindibles: la fortalesa militar que fes veure als catalans la irreversibilitat de la situació, el fet de guanyar-se els naturals entre altres vies suavitzant els allotjaments i, òbviament, el control dels recursos militars de les institucions catalanes.

Però complir aquestes condicions no era pas fàcil. D'una banda, el 1653 un nou brot d'epidèmia a Barcelona —que s'atribuí als soldats irlandesos— va dificultar l'arribada de recursos a la ciutat. A finals d'any, les connexions amb Castella estaven tallades per aquest motiu. Això va complicar la logística durant els primers mesos del 1654, ja que els reforços en homes s'havien de desviar cap a Tarragona, on eren embarcats amb destinació a la capital, igual que els diners, que es portaven fins a Tortosa per seguir el mateix viatge, mentre que es considerà més prudent deixar la cavalleria a Cervera per distribuir-la des d'allà.⁶⁵

Pel que fa al manteniment d'un exèrcit fort i la fi dels abusos dels allotjaments, semblava un objectiu d'una ambició impossible, ja que les denúncies de tota mena contra els soldats hispans arribaven al Consell d'Aragó i a la Junta de la Guerra d'Espanya amb una persistència ininterrompuda durant els anys de guerra. Els jurats de Girona van fer el 1653 una descripció llastimosa de la situació sobre l'actuació dels seus propis soldats: «com si fossen l'exèrcit enemich, sens dexar apenas cossa que pugam valernos, del que irritats los paysans desesperats

57. ACA: Consell d'Aragó 313. Doc. 17/9. 4 d'agost de 1658.

58. ACA: Consell d'Aragó. Llig. 313. Doc. 26. Cal fer notar que es refereix només a l'Empordà i no al Rosselló com a dominis del Felip IV i que, malgrat això, hi havia ordres estrictes de no donar cap motiu per trencar la treva o les negociacions.

59. Miquel PARETS, Op. cit., Fol 498r.

60. Miquel PARETS, Op. cit., Fol. 507r.-507v.

61. Joséep SANABRE, *El Tractat dels Pirineus i els seus antecedents*, Barcelona: R. Dalmau, 1961.

62. De tota manera, sembla que no tothom estava al cas de la qüestió, segons es desprèn d'una consulta demanada al Consell d'Estat per Felip IV sobre el Conflent el 18 d'agost de 1659. AGS: Estado K 1618. Doc. 63.

63. ACA: Consell d'Aragó 307. Doc. 34.

64. ACA: Consell d'Aragó 307. Doc. 51/1.

65. ACA: Consell d'Aragó 304. Doc. 82/1. 20 de desembre de 1653.

sens esperança de satisfacció a tants danys han deixades llurs cases y son fugits a la montanya y se pot tèmer dells alguna danyosa acció contra nosaltres». ⁶⁶ En va clamava Felip IV una suavització i regulació dels allotjaments: «*queriendo una cosa tan importante que los soldados no cometan excesos en los quarteles hareis que los cavos y oficiales del ejército se gobiernen de manera que no se dé lugar a la menor desorden todavía porque de la unión y conformidad con los naturales pende la quietud dessa Provincia*». ⁶⁷ Els oficials no s'estaven de reconèixer que no podrien frenar els seus soldats perquè feia molt de temps que no cobraven i, per tant, combatien la seva pròpia misèria. ⁶⁸

Però la consciència que els allotjaments havien estat una de les causes dels fets del 1640 va fer que se cerquesin solucions per apaivagar un problema que els que estaven sobre el terreny sabien que no es podria solucionar. Balaguer, per exemple, que s'havia convertit en presidi el 1653, demanà que, amb el canvi de conjuntura, com a mínim s'alleguerissin les càrregues dels allotjaments i, en fracassar això, que marxés la guarnició a zones militarment més compromeses. El curiós és que mentre que el Consell d'Aragó trobava raonable la petició, Joan d'Àustria es negà a canviar la situació de les tropes. La solució de crear casernes, en la mesura que ho permetien els recursos, de seguida va alertar les ciutats catalanes, començant per Barcelona, ja que es va mostrar com una nova forma d'erosió dels privilegis locals. Els consellers de la ciutat van veure el cel obert quan, després de la ratificació dels privilegis feta per Felip IV i de la pesta que va aparèixer el 1653, podia ser un bon moment per replantejar la presència de soldats a la capital. ⁶⁹ De res no serví ni l'apel·lació als privilegis ni a la pesta ni als desordres de les tropes. Com a Balaguer, Joan d'Àustria no sols s'hi negà, sinó que va arribar a considerar digna de càstig la petició del Consell de Cent. ⁷⁰ A Girona, la intenció del governador militar Juan del Castillo de posar una taverna i carnisseria per la guarnició va ser protestada pels jurats el 1654. ⁷¹ Però què fer quan arribaven informacions com la del 1657 en què el virrei d'Aragó avisava que les tropes de cavalleria s'anaven dissolent perquè els allotjaments no cobrien els mínims per a la seva subsistència? ⁷² Al final, els catalans o haurien de triar entre suportar allotjaments o cedir el control militar de les seves ciutats.

El control militar de les poblacions va ser més senzill. Al cap de poc de la seva entrada, al gener del 1653, el Consell de Cent cedia al marquès de Mortara la sala d'armes i tota l'artilleria i munició de la ciutat. ⁷³

Un tema insuficientment estudiat però que jutgem de la màxima importància és el dels costos per a les hisendes municipals. Els pocs casos coneguts semblen mostrar una sagnia d'un cos que ja estava anèmic. Barcelona va gastar fins al 1653 entre lleves, préstecs a la corona no retornats i allotjaments 405.000 lliures. ⁷⁴ Piera no va poder fer front a la part del donatiu del Parlament del 1653 i ho va pagar amb nous allotjaments fins i tot un cop acabada la guerra. Sabadell va viure episodis de tensió social per les lleves, els pagaments i els allotjaments... ⁷⁵

L'actuació dels oficials era en ocasions de veritable exèrcit d'ocupació. Aquest va ser el cas de Flix. Aquesta vila, abans del 1652 baronia de Barcelona, va quedar ocupada sota un governador militar, Jerónimo Gómez de Espinasa, sobre el qual van caure nombroses acusacions per extorquir la població i fer contribuir les poblacions de la castellania d'Amposta amb xifres excessives. ⁷⁶ Vinebre, Flix, la Fatarella, Torre de l'Espanyol i Riba-roja van ser les localitats més damnificades. En síntesi, Gómez de Espinasa es dedicava a cobrar quantitats arbitràries a les poblacions sense donar cap rebut a canvi i, en cas que no poguessin o no volguessin pagar, allotjava soldats en quantitats exagerades, com va passar a Horta de Sant Joan, on envià 80 soldats que es van estar fins que els del poble van pagar-li, en aquest cas en bestiar, els diners demanats. ⁷⁷ Però el que crida més l'atenció és que la població estava massa aterrida per denunciar-ho, com també que des de Madrid s'encarregués la investigació de l'afer primer al virrei d'Aragó i després al de València, sense que cap dels dos no acceptés fer-ho posant excuses diverses. ⁷⁸

També Próspero de Justavilla, governador de Vic, va ser acusat el 1658 d'abusos similars o d'altres com el de cobrar composicions per delictes inexistents o d'empresonar arbitràriament. ⁷⁹

66. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 9/2. 8 de juliol de 1653.

67. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 67v.-68r. 31 de desembre de 1652.

68. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 9/2. 8 de juliol de 1653.

69. ACA: Consell d'Aragó 306. Doc. 21/6. 7 de novembre de 1653.

70. «*Quando el estado de la Provincia y de las armas deven obligarnos a proceder con más recato del que pide la razón*», suggeria Joan d'Àustria davant de la petició de la ciutat. ACA: Consell d'Aragó 306. Doc. 21/5.

71. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 29g.

72. AGS: Guerra y Marina. Llibre 265. Fol. 25g.-26.

73. Miquel PARETS, Op. cit., Fol. 455r.-455v.

74. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, Op. cit., p. 88.

75. Josep ABAD I SENTÍS, *La vila de Sabadell durant la guerra Patriòtica o dels Segadors (1598-1659)*, Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell, 2003.

76. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 145r.-145v. 28 d'octubre de 1653.

77. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 44/3. 24 de setembre de 1653.

78. AGS: Guerra y Marina. Llibre 237. Fol. 151-151g. 17 de novembre de 1653.

79. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 64/2. 11 de febrer de 1658.

Ha de sobtar-nos que la Generalitat no actués en aquests i altres casos? Durant aquests anys semblava una trista ombra del seu passat. A part de contribuir amb un «tercio» a la guerra, va ser víctima d'una intensa vigilància per part de Joan d'Àustria i de Mortara, no tant perquè sospitessin de la seva fidelitat –Joan d'Àustria va accedir a donar armes per al «tercio» de la Generalitat– com per evitar la recuperació de competències que, després de la rendició de Barcelona, havia assumit el virregnat. El cas més clar el tenim en el tema dels allotjaments i els abusos de les tropes. Tot i que els diputats no van deixar d'escriure de manera regular a Felip IV sobre el particular i d'entrevistar-se amb el virrei sobre aquesta qüestió, ben poca cosa en podien treure. En el cas ja esmentat de Flix, per exemple, els diputats van reaccionar bastants mesos després que ho fes Madrid i sense cap resultat, ja que, segons Melcior Gaspar de Rosés, diputat de Tortosa, els habitants no estaven disposats a testificar per la por a represàlies.⁸⁰

L'exceptualitat bèl·lica va ser una bona coartada per erosionar una institució en hores baixes. Requeses de mercaderies, tot i haver pagat la bolla, per no tenir passaport militar –sota l'argument que podien provenir de terres ocupades per l'enemic–, absoluta ignorància del privilegi dels diputats locals de no tenir allotjaments. Asfíxia econòmica d'una banda, pressió personal de l'altra... Pot sorprendre que la Generalitat comencés a tenir seriosos problemes des del 1656 no sols per trobar gent que acceptés ser diputat local o tauler, sinó per evitar les dimissions que s'anaven produint?⁸¹

Era clar que no es deixaria a la Generalitat cap esquerra per actuar en qüestions relacionades amb l'exèrcit. El 24 de març de 1654 Joan d'Àustria havia decretat que els oficials de guerra no estaven compresos entre els oficials reials, per evitar, així, estar sotmesos a l'Observança. Però quan van quedar més clares les coses va ser el 1657, quan Mortara, fart de les constants denúncies dels diputats, que fins i tot havien gosat demanar a les poblacions informes sobre els allotjaments, en una tensa entrevista el 22 de gener els va afirmar que allò era competència reial i de res no van servir les reivindicacions competencials via Constitució de l'Observança que li féu el diputat militar.⁸²

Si les conseqüències de la capitulació de Barcelona suposaven una erosió competencial, la mateixa situació econòmica de la Generalitat també la lligava davant de possibles iniciatives polítiques. El deute de les pensions de censals era, l'any 1656, de 600.000 escuts.⁸³ A aquesta càrrega calia afegir les peticions dineràries i en homes per mantenir la guerra. El «tercio» de la Generalitat costava 4000 lliures mensuals,⁸⁴ el 1654 no poden aplegar els 28.000 escuts que Joan d'Àustria els demanava per a la guerra del Conflent,⁸⁵ i en més d'una ocasió s'havia de recórrer al Consell de Cent per obtenir fons.

Una guerra entre catalans?

Segons Josep Sanabre, un dels motius pels quals França no es resignà a perdre definitivament Catalunya era la presència d'uns centenars (entorn de 700) d'emigrants que l'esperaven a continuar la lluita i el suport d'un sector minoritari de la població catalana.⁸⁶ Per la seva banda, Sánchez Marcos no dubta a considerar una guerra civil la continuació de les hostilitats després del 1652.⁸⁷ Tot i que, certament, com diu aquest autor, no es pot fer un tall geogràfic per marcar una Catalunya profrancesa i una de proespanyola, també és cert que a les zones esdevingudes front l'actitud de la població en favor dels uns o els altres era més manifesta.

Un primer nivell a analitzar seria la sort que van córrer els exiliats de l'una i l'altra banda. Perquè cal no oblidar que des del 1652 rossellonesos van travessar les línies per quedar-se a la Catalunya hispana en xifres que avui encara no es poden estimar. De la mateixa manera que els seguidors de França van ser afavorits amb les possessions i rendes dels fugits, a l'altre bàndol va passar exactament el mateix. Anna d'Aguiló i Santdionís, de Castelló d'Empúries, va aconseguir el 1654 que li fossin cedides les possessions del seu nebot Manuel de Santdionís perquè s'havia passat als francesos,⁸⁸ i els canonges d'Elna fidels a Felip IV van obtenir com a compensació els béns d'eclesiàstics fugits al Rosselló.⁸⁹ Que aquesta va ser una línia seguida de manera planificada ho prova que els béns de Josep de Margarit van ser repartits entre diversos nobles rossellonesos.⁹⁰ No sols això, també es va donar una instrucció ben clara: «*Y en lo que toca a los cavalleros y particulares de Rossellón que V. M. me escri-*

80. DGC. Vol VI, p. 1409.

81. DGC, Vol. VII, p. 771.

82. DGC. Vol. VII, p. 14-15.

83. AGS: Guerra y Marina. Llibre 245. Fol. 198v.-199r.

84. DGC. Vol VII, p. 572.

85. DGC. Vol. VI, p. 1347-48.

86. Josep SANABRE, *La acción...*, p. 547.

87. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Op. cit.*, p. 84.

88. ACA: Consell d'Aragó 307. Doc. 23/1.

89. ACA: Consell d'Aragó 307. Doc. 35. 11 de novembre de 1654.

90. ACA: Consell d'Aragó 308. Doc. 9/2.

*ve de parte del consexo para que se tenga atención a ellos por hallarse fuera de su casa y desacomodados quedo advertido para en lo que se pudiere ofrecer anteponerlos en todos los officios triennales».*⁹¹

Per tant, famílies contra famílies, però també poblacions senceres que es manifestaven a favor dels uns o dels altres, com el cas ja esmentat de Solsona. Esdevé significatiu en aquest cas el paper dels miquelets. Xavier Torres ja va assenyalar com en alguns casos la seva actuació era expressió de litigis de tipus local.⁹² L'actuació dels miquelets a la tardor del 1653 a Osona resulta prou reveladora, atès que no es van conformar amb amenaçar Vic i ocupar algunes poblacions com Manlleu i Roda de Ter (ocupació que caldria sospitar que fos forçada), sinó que, dirigits per gent de la terra, van prendre fidelitats en nom de Lluís XIV. Aquests «homes perduts de la terra», com els qualificà el consistori vigatà, eren dirigits per gent de la zona com Rafael Rocabruna i Xammar Vilabella.⁹³ Un cas ben sonat va ser el d'Olot, població acusada de revoltar-se contra Felip IV el 1653. Durant la tardor havia suportat allotjaments i el 3 de desembre es van presentar una quadrilla de cent miquelets comandats per Segimon Masbernà, que ocupà la vila i la saquejà, en no trobar-hi els cònsols. Ara bé, quan Josep Berart, jutge de cort, va ser enviat a la zona i entrà a Olot va ser assassinat. La vila va ser castigada amb nous allotjaments i es va produir una forta despoblació que la deixà en menys de cent veïns quan abans de la guerra en tenia 600.⁹⁴

La fermesa de la fidelitat catalana era una obsessió que ratllava la paranoia entre bona part dels ministres reials de Felip IV. Jerónimo Argensola, en ser nomenat alcaid de Bellver, expressava la seva desconfiança envers els catalans: «*las alteraciones tenemos en esta Provincia desta maldita gente que tantas demostraciones de la poca siguridad se puede tener della*».⁹⁵ No ha de sorprendre, doncs, que el perdó general concedit per Felip IV quedés retallat amb el temps. Al març del 1653 es decretava que no es podia acollir ningú més i que aquells que haguessin servit en l'exèrcit francès serien enviats a Extremadura.⁹⁶ Poc ajudava a refer la confiança l'arribada a Madrid de diversos memorials, la majoria anònims, denunciant la persistència de les xarxes profranceses en totes les institucions inclosa l'Audiència. Encara que segurament la intenció d'alguns d'ells fos la de difamar personatges concrets, la barreja d'informacions certes i falses devia causar un cert neguit en els receptors.⁹⁷

Un exemple clar dels debats sobre aquestes qüestions és el del governador dels Comtats, Tomàs Banyuls. Aquest personatge va tenir un equívoc paper durant el període 1640-1652. Es va mantenir en el seu càrrec en haver jurat fidelitat als reis francesos. Però en començar l'ofensiva definitiva contra Barcelona, va entrar en contacte amb el marquès de Mortara oferint el seu suport i el canvi de bàndol. Aconseguit l'acord, es va valdre de la seva influència i les seves clientele per recuperar la Cerdanya, la vall de Ribes, el Conflent i part del Vallespir. Del fet que aquestes terres s'havien guanyat gràcies a ell i que es podien perdre de la mateixa manera, n'era ben conscient Joan d'Àustria, que considerava poc de fiar algú que tenia bona part de la seva hisenda en terres controlades per l'enemic. Conscient que no es podia obrir un procés contra ell, que era el que volia, proposava enviar-hi un oficial militar per tenir-lo controlat. Per la seva banda, Mortara considerava que tenir-lo als Comtats ajudaria a mantenir l'afecte dels habitants del Rosselló a favor de Felip IV. Finalment s'adoptà una solució salomònica: se li oferí un càrrec ben remunerat fora de Catalunya, concretament governador de L'Aquila, al regne de Nàpols. Acceptar-lo li va resultar fatal a Tomàs de Banyuls: no va sobreviure al naufragi prop de Palamós de la galera en què viatjava el 1658.⁹⁸

1657: El cabell a punt de trencar-se

Ja s'ha comentat que l'ofensiva francesa d'aquell any va arribar prop de Barcelona i va destapar les febleses militars, però també de suport de la població. Si sobre les primeres poc es podia fer, el Consell d'Aragó no va dubtar a assenyalar el fracàs militar i el pes dels allotjaments com a causes de la segona: «*el sentimiento general que causa en Cataluña el alojamiento y contribuciones, particularmente porque las paga como si fuera exercito competente a su necesidad al tiempo de la ocasión se halla con total desamparo*». Reculant la memòria al 1640, el memorial del Consell insistia en què s'estaven donant els mateixos elements que havien conduït a la revolta. Per evitar mals majors va fer un llarg –i, fins a cert punt, sorprenent– memorial en què proposava diverses mesures, algunes d'elles força innovadores:

91. ACA: Consell d'Aragó 405. Doc. s/f. 16 de desembre de 1656.

92. Xavier TORRES, Op. cit., p. 271.

93. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 2/1. 9 de setembre de 1653.

94. ACA: Consell d'Aragó 313. Doc. 28/2, 28/4, 28/7. 1654.

95. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 79.

96. ACA: Consell d'Aragó 305. Doc. 95. 24 de març de 1653.

97. N'és un exemple el titulat *Avisos y noticias al servicio de Su Majestad que Dios guarde y bien común*. Es denuncia una conxorxa profrancesa dirigida pel jutge de la Tercera Sala de l'Audiència Rafael Vilosa, destinada a insacular traïdors en els municipis. ACA: Consell d'Aragó 308. Doc. 29/5.

98. La qüestió es pot seguir a: ACA: Consell d'Aragó 305 Doc. 4/5 i 14/6; 307 Doc. 46/2; 312 Doc. 41/1.

1. Fer fora Miquel Çalbà, fins ara responsable, que s'havia guanyat l'antipatia general: «*que conviene mucho apartarle de esta ocupación*». Allò ja calmava els ànims de la població, però encendria els de Mortara, atès que era un dels seus homes de confiança.
2. Que fos la Generalitat qui assumís el repartiment dels allotjaments. D'aquesta manera la impopularitat passaria als diputats: «*no podrían tener queja contra los ministros corriendo su repartimiento por los Diputados*».
3. S'avança a la possible contradicció de la poca fidelitat dels diputats, que podrien passar la informació als francesos. Aquí l'argument és demolidor: «*porque para todos es notorio y sabido quan poca es la gente del ejército y lo están cada día reconociendo y mirando*». Així que els diputats no sabrien res que no sabessin, ni tampoc els francesos.
4. L'autoritat última continuaria sent el virrei, així que podria canviar el sistema quan fos convenient.
5. Creació d'una Junta presidida pel virrei per casernes i intendència que estaria formada pel canceller, el regent de la tresoreria i el governador, a més del veedor general de l'exèrcit. A més, aquesta Junta podria també fer venir diputats o gent de les poblacions quan ho considerés convenient.
6. Que de la gent a allotjar la major part es posés en presidis, cosa més barata i fàcil de controlar.

Aquest document resumia el fracàs del sistema vigent. Com no podia ser d'altra manera, Felip IV va ignorar totes les propostes excepte la de rellevar Çalbà.⁹⁹ Cal notar que aquesta proposta, en el fons, convertia els diputats en simples oficials reials sobre els quals es descarregava el desgast polític dels impopulars repartiments dels allotjaments.

Insistia dies després el Consell en la seva proposta, tot raonant que la facilitat que havien trobat els francesos en el seu camí fins al Vallès es devia a la diferència de tracte rebut: «*al tiempo que el enemigo procura con la buena acogida que les hazen no solo no gravándoles, sino haciéndoles pagar enteramente lo que se toma dellos es fuerça que les lleve la inclinación al beneficio y que estas experiencias les aparte del amor natural que deben a V.Md.*»¹⁰⁰

Però Mortara no estava per la feina de fer autocrítica. La seva oposició a tots els caps del Consell d'Aragó va ser rotunda. D'una banda, defensava Çalbà, al·legant, cosa que era falsa, que el regent de la tresoreria era qui acostumava a encarregar-se dels allotjaments. També considerava impossible que els diputats fessin els allotjaments de manera convenient, atès que voldrien complir escrupolosament les constitucions. La resposta del Consell d'Aragó en defensa de la seva proposta es reblava amb un argument sobre la Generalitat, al qual no cal afegir comentaris sobre la seva situació política: «*pues con la mano que oy tiene Vuestra Majestad en aquella casa no puede haver quien contra sus Reales órdenes tenga tal osadía como se ha visto en otra ocasión*».¹⁰¹

El regent de la Tresoreria Miquel Çalbà no va lluitar per mantenir la seva ingrata funció. Al març del 1658 demanava a Mortara que li presentés al rei la seva renúncia, conscient dels molts enemics que tenia tant a Catalunya com al Consell d'Aragó.¹⁰² El que resultà més inesperat va ser que quan se li oferí la responsabilitat al governador de Catalunya, Gabriel de Llupià, ho rebutgés al·legant que no hi havia precedents en la Governació i, per si de cas no era suficient, invocava la seva mala salut.¹⁰³

Si era difícil trobar algú que volgués assumir els allotjaments, també ho resultava trobar qui volgués ser veguer. Al març del 1657 el problema començava a ser prou greu perquè el Consell d'Aragó avisés el rei d'aquest aspecte.¹⁰⁴

Fins i tot la Generalitat es va veure amb cor de fer-hi alguna cosa! Aquell 1657 va demanar a totes les poblacions de Catalunya un informe sobre tots els allotjaments suportats des del començament de la guerra, que va ser denunciat per Mortara, novament amb un argument que deixa ben a les clares les intencions últimes de la Monarquia: «*porque quanto los diputados puedan obrar en materias universales de la Provincia, renovará en los provinciales el amor a esta casa y, por conseguinte, el odio y aborrecimiento antiguo con los ministros de V. Mad., suçitándose con el tiempo las contenciones de que sean (sic) experimentado las presentes desdichas*».¹⁰⁵

«*Aborrecimiento antiguo*». Antic? Solsona convertida en un grup de cases per càstig reial, els abusos de les tropes denunciats de manera quotidiana. I els informes de les poblacions que, malgrat la prohibició de Mortara, van acabar arribant a la Generalitat donen unes xifres esfereïdores: la Sènia tenia quatre cases buides de les més de quaranta que havia tingut el 1642 perquè els seus ocupants havien fugit dels allotjaments; Corbera no donà

99. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 76/1. 22 11 d'agost de 1657.

100. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 76/2. 21 d'octubre de 1657.

101. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 76/6. 12 de novembre de 1657.

102. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 76/10.

103. ACA: Consell d'Aragó 312. Doc. 76/20. 29 de juny de 1658.

104. ACA: Consell d'Aragó 313. Doc. 39/3.

105. ACA: Consell d'Aragó 405. Doc. s/f. 12 de maig de 1657.

xifres però també informà de l'abandonament de cases; Vilalba va passar de 95 focs el 1642 a 64 el 1655; la Garriga, en el camí de Vic, havia passat de 110 focs a 70 per les mateixes raons, i Sant Celoni de 200 cases a 35!¹⁰⁶ Antic? Calen més raons per explicar la facilitat de la invasió del 1657?

Un exèrcit desfet, una administració que semblava esquarterar-se, el control sobre la Generalitat en termes clarament absolutistes, mostres creixents de desafecció de la població... Certament, si Margarit i els francesos haguessin empès una mica més qui sap què podria haver passat, com sembla endevinar-se de les consultes del Consell d'Aragó.

Conclusions

La continuació de la guerra entre el 1653 i el 1659 és una continuació del conflicte iniciat el 1640. Hi continuen vigents moltes de les causes i els debats plantejats aleshores, com els allotjaments i la resistència local a aquests, i altres que venien de més lluny, com la supremacia del poder reial i el factor militar en el seu afermament. És ressenyable que, fins i tot en les circumstàncies més adverses, la política reial rebutgés qualsevol mena de concessió que pogués afavorir una recuperació del protagonisme de la Generalitat o el Consell de Cent.

En segon lloc, si des de ben abans hi havia un cert acord entre França i la Monarquia Hispànica sobre la situació en què restaria Catalunya al final del conflicte, caldria valorar en les diverses campanyes que es van fer, com la molt agressiva del 1657 per part francesa, la influència que hi podia tenir que, en l'un i l'altre bàndol, hi haguessin catalans que estiguessin dirimint el seu futur personal i polític a la guerra.

Fins al 1653, o potser el 1654, Felip IV no va desistir de recuperar els Comtats. Però el nou canvi en la guerra aquell any a favor dels francesos, la falta evident de recursos i, especialment, l'entrada d'Anglaterra en la guerra el 1655 van esvaïr-ne qualsevol esperança, tot i que oficialment mai no es desmentís que l'objectiu final fos recuperar el nord perdut.

Va haver-hi un canvi de simpaties catalanes durant la guerra? Rotundament no. Aquells que es van mantenir al costat de França ho van estar fins al final i van protagonitzar accions armades amb miquelets o en l'exèrcit francès. Val a dir que la falta de notícies sobre accions d'irregulars des del 1655 i la seva cada vegada més gran zona d'influència geogràfica dona a entendre que, malgrat tot, el govern de Felip IV s'anava afermant. Amb tot, la continuació d'una guerra que no es guanyava va provocar un exhauriment dels recursos econòmics i, fins i tot, anímics en la població, que va decidir acceptar qualsevol situació que posés fi al conflicte. Però caldria matisar que, de la mateixa manera que no va ser unànime la decisió de trencar amb Castella el 1640, tampoc no ho va ser la de tornar-ne el 1652.

La guerra va tenir un cost terrible per a Catalunya, és evident. Però la Monarquia va escurar fins on va poder els recursos dels altres regnes de la Corona d'Aragó i de la mateixa Castella, fins a un nivell d'esgotament que va fer que, finalment, el Tractat dels Pirineus, culminació d'anys de converses, fos vist per Felip IV i els seus ministres com la millor de les sortides possibles.

106. Tots aquests informes a: ACA: Consell d'Aragó 313. Doc. 518.

